
OLAJ ÉS POLITIKA

ANDOR LÁSZLÓ

Két változat az intervencióra

Az olaj mint stratégiai tényező az Egyesült Államok iraki és venezuelai politikájában

BEVEZETÉS

Mind az 1991-es, mind pedig a 2003-as öbölháború időszakában gyakran hangzott el az a vád, hogy az Egyesült Államok – az elnöki retorikával ellentétben – nem felszabadító háborút folytat, hanem az olajkincs megszerzésére, illetőleg az olajipari cégek érdekeltségeinek védelmére törekszik erőszakos eszközökkel. Ez az állítás elsődlegesen az intervenciók ellenzői körében számított evidenciának. Az elmarasztaló publicisztika nem egy esetben vélt összefüggést találni az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának hosszabb-rövidebb ideig tartó passzivitása és az olajlelőhelyek hiánya között, például Bosznia-Hercegovina vagy Ruanda esetében. Anélkül, hogy a teljesség igényével próbálnánk meg feltárni az energiafelhasználás és az amerikai biztonságpolitika összefüggéseit, e tanulmányban bemutatjuk azt, hogy az olajellátás biztonsága valóban fontos tényezője az amerikai külpolitikának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államok katonai lépései üzletpolitikai megfontolásoknak lennének alárendelve. Az általánosabb történeti vázlatot két esettanulmány: Irak és Venezuela példájának bemutatása követi, majd pedig a rövid következtetések. A két ország kiválasztását természetesen az aktualitások vezérlik, de összehasonlíthatóságukat több fontos tényező is alátámasztja. Hasonló méretűek (25 millió fő körüli lakosság), és mindkét ország alapító

tagja volt az OPEC-nak. Venezuela exportja valamivel diverzifikáltabb, de mégis elmondható, hogy alapvetően mindkét ország jövedelme és megélhetése az olajtól függ. Mindkettő konfliktusa az Egyesült Államokkal régi keletű, de nagy különbség, hogy az egyik nyílt katonai beavatkozás célpontja volt, a másik inkább csendes destabilizáló törekvéseké. E különbség magyarázata a tanulmány végére remélhetőleg világossá válik – egyéb következtetésekkel együtt.

AZ OLAJ ÉS AZ AMERIKAI BIZTONSÁGPOLITIKA

Az olajkészletek végeessége és ennek az amerikai életformára, illetőleg politikára gyakorolt hatása először az 1970-es években vált közbeszéd tárgyává, miután az arab olajexportőrök kartellé szerveződtek és az OPEC útján két hullámban többszörösére emelték a nyersolaj árát. A Föld nyersanyagkészleteinek belátható időn belüli kimerülésére ugyan a Római Klubban tömörült tudósok (elsősorban az amerikai Dennis Meadows és társai) már néhány évvel korábban felhívták ugyan a figyelmet, de ez önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy a piaci folyamatokban, a fogyasztási kultúrában vagy a nemzetközi gazdaság- és biztonságpolitikában változásokat idézzon elő.

„Az arab országok megerősödése a hatvanas évek második felében élesebbé tette a politikai ellentéteket az Egyesült Államokkal. A közel-keleti kérdésben elfoglalt határozottan Izraeli támogató magatartása a hatvanas években szembeállította az Egyesült Államokat az arab világgal, a haladó közel-keleti és afrikai országokkal. Ugyanakkor hosszú ideig ez nem okozott gazdasági konfliktust, hiszen a gyorsan növekvő amerikai kőolaj-import elsősorban a kevésbé haladó, reakciós vagy elmaradott arab országokból származott. Az azonban tény, hogy éles ellentmondásba került a külpolitika azzal a növekvő függőséggel, amit az amerikai energiamérlegben megnövekedett súllyal szereplő arab olaj jelentett. Éppen ezért – párhuzamosan a belső problémákból fakadó gondokkal – az olaj politikai szerepének megnövekedése egyúttal az amerikai energiamérleg bizonytalanságát növelte. Az olcsó közel-keleti, afrikai olaj fegyverré vált az arab országok kezében.” (Patkó-Várnai 1975: 56)

Az olajárrobbanás problémája a 70-es években beágyazódott a gazdasági hadviselés szélesedő konfliktusrendszerébe, valamint a harmadik világ irányában kialakult általános konfrontációs helyzetbe, amelynek legjelentősebb eleme az új nemzetközi gazdasági rend koncepciója volt. Ezt az ENSZ közgyűlése 1974-ben fogadta el, nem kis mértékben veszélyeztetve a tőkés centrumországok világ gazdasági pozícióit. Ennek logikus kimenetele volt az a stratégia, amely egyrészt a harmadik világgal szembeni keményebb (gazdasági és politikai) vonalvezetéshez,

illetve az ENSZ szerepének csökkentéséhez vezetett. „Ilyen helyzetben nem meglepő, hogy megváltozott az Egyesült Államok közel-keleti politikája. Az energiapolitika és a közel-keleti politikai közvetítés két szorosan összekapcsolódó tényezővé vált.” (Patkó-Várnai 1975: 56)

A második világháború óta az USA külpolitikájának fontos eleme az energiahordozók behozatalának biztosítása, és konkrétan annak felismerése, hogy az amerikai gazdaság stabilitása szempontjából elsődleges tényező a közel-keleti nyersolajhoz való hozzáférés. Kezdetben az amerikaiak Nagy-Britanniára támaszkodtak a Perzsa-öböl térségében. Amikor azonban az angolok visszavonultak a térségből 1971-ben, Washington az iráni sahra építette stratégiáját. A sah (Reza Pahlavi) húsz évvel korábban amerikai segítséggel került hatalomra, miután Musszadeg miniszterelnök hatalmát a CIA által támogatott puccs megdöntötte. Musszadeg 1951-ben államosította Irán olajiparát, ami a rá következő évben brit bojkottot, majd 1953-ban az USA által támogatott intervenciót váltott ki (amely megbuktatta és börtönbe záratta a népszerű kormányfőt).

Az iráni sah a modernizáció híve volt, de kíméletlen elnyomó diktatúrát működtetett. Az Egyesült Államok számára súlyos megrázkódtatást jelentett, hogy a sah rendszerét 1979-ben megdöntötte a Khomeini ajatollah által vezetett iszlámista forradalom (különösen amiatt, hogy a fordulatot egy elhúzódó túszerzés követte). Innentől fogva az USA-nak új alapokra kellett helyeznie az olajforrások biztosítását. Így született meg a Carter-doktrína 1980. január 23-án, amely kimondja, hogy a Perzsa-öbölhöz való korlátozatlan hozzáférés az Egyesült Államok létfontosságú érdeke, és ennek védelmében az Egyesült Államok „bármilyen eszköz felhasználását lehetségesnek tartja, beleértve a katonai erőt”.

Az iráni forradalom és következményei döntően befolyásolták az 1980-as amerikai elnökválasztás tematikáját és kimenetelét, a washingtoni politika megkeményedését, konzervatív fordulatát. Az 1980-as években a konzervatív brit kormány az USA partnere volt a világpolitikai színtéren, és ezen belül a közel-keleti politikában. Reagan és Thatcher egyaránt érdekeltek voltak abban, hogy Szaddám Huszein eredményes háborút vívjon az iszlám fundamentalista uralom alá került Iránnal szemben. Ez a támogatás egyszerre volt anyagi és erkölcsi természetű; Washington és London gondoskodott Irak felfegyverzéséről, és szemet hunyt afölött, hogy Szaddám Huszein a népiirtásig elmenő brutalitással igyekezett megszilárdítani hatalmát a háború időszakában.

Az iráni rezsim iránti antagonizmus és Szaddám Huszein különösebb feltételek nélküli támogatása Washington politikájának része maradt az irak-iráni háború (1980–88) befejeződése után is. 1989 októberében, az iraki kurdok elleni gáztámadás

utáni évben Bush elnök nemzetbiztonsági direktívát adott ki, amelyben az Egyesült Államok és Irak közötti jó viszonyt hosszú távú érdeknek nevezte, az év végén pedig feloldotta az Iraknak nyújtható kölcsönök tilalmát. 1990 áprilisában a szenátus republikánus többségének vezetője, Bob Dole (későbbi elnökjelölt) meglátogatta Szaddám Huszeint. Átadta Bush elnök üdvözlétét, biztosította az iraki elnököt arról, hogy tenni fognak azért, hogy az Amerikai Egyesült Államok sajtója jobb legyen, és konkrétan a vele szemben túl kritikus tudósítóját mással váltsa fel az Amerika Hangja. (Chomsky 2003: 112)

Az irak-iráni háború – az Egyesült Államokkal ellenséges viszonyba kerülő Irán megbüntetésén, valamint a nem lebecsülendő fegyverexporton túlmenően – azért sem volt Washington ellenére, mert maga után vonta az OPEC-en belüli konfliktusok kiéleződését. Igaz, addigra az OPEC pozíciója más okoknál fogva is meggyengült. Mindenekelőtt azért, mert a tagországok világgpiaci részesedése az 1973-as 63 százalékról előbb 48 százalékra (1979), majd 33 százalékra (1983) csökkent. (Spero 1992: 277) Megindult a termelés olyan országokban, amelyek az USA szövetségesei voltak (Nagy-Britannia és Norvégia), felfutott ott, ahol nem voltak vele ellenségesek (Mexikó, Egyiptom, Malajzia), és fokozódott az egyre krónikusabb devizaéhséggel küzdő Szovjetunióban is. OPEC-en kívüli exportórként jelent meg ebben az időszakban Kína is. A hetvenes évek árrobbanásai következtében megérte fokozni a kitermelést Brazíliában és Indiában is. Az új exportőrök megjelenése és a kereslet csökkenése miatt viszont az 1980-as éveket inkább az árak stagnálása jellemezte (ennek eléréséhez is szükség volt a szaúdi termelés visszafogására).

Az a szándék, hogy az Egyesült Államok biztonságos energiaellátása érdekében politikailag át kell szabni a Közel-Keletet és az arab világot, nem volt pártspecifikus. Az eszközöket tekintve azonban megfigyelhetők különbségek a demokraták és a republikánusok között; az előbbiek jellemzően a diplomáciai megoldásokat preferálták, az utóbbiaknak kevesebb fenntartásuk volt a katonai erő alkalmazását illetően. Carter idején a demokraták a Camp David-i békemegállapodás kikényszerítésével emelték ki Egyiptomot, a korszak legerősebb arab államát az Izrael- és USA-ellenes tömbből. Az akkori külügyminiszter-helyettes, Warren Christopher 1993–97 között mint külügyminiszter újabb egyezményt tudott kicsikarni 1993-ban, ezúttal az izraeli kormány és a palesztin vezetés között. A keményvonalas konzervatívok mindezt kispályás külpolitikának tekintették, és szinte folyamatosan dolgoztak az átfogóbb és következetesebb megoldáson.

Mindazonáltal a Carter-doktrínát először a republikánus kormány idején alkalmazták, mégpedig 1987-ben, amikor – az irak-iráni háború idején iráni ágyúaszádok kuvaiti tartályha-

jókra lőttek, Washington pedig onnantól fogva katonai kíséretet biztosítottak a kuvaiti hajóknak. Másodszor 1990 augusztusában alkalmazták ezt az elvet, amikor Irak megtámadta Kuvaitot, és fenyegetőleg lépett fel Szaúd-Arábiával szemben. George Bush elnök válaszul kiverte az irakiakat Kuvaitból, még ha nem is folytatta a hadjáratot Szaddám Huszein rezsimjének megdöntéséig. Ehelyett meghirdette Irak feltartóztatását, egybekötve az ország tengeri és légi blokádjával.

Az 1991-es háborút az ENSZ felhatalmazásával vívta meg az Egyesült Államok vezette koalíció. Az USA katonai szerepvállalásának jelentőségét azonban még Samuel Huntington, a civilizációs konfliktusok konzervatív ideológusa is az olajkérdés nézőpontjából világította meg. Sokat vitatott könyvében így fogalmazott: „Nem kisebb tét forgott kockán, mint hogy a világ legnagyobb olajkészletei fölött vajon a Nyugat katonai védelmére szoruló Szaúd-Arábia és más emirátusok uralkodnak-e, vagy pedig független, Nyugat-ellenes rezsimok, amelyek készen mutatkoznak arra, hogy a Nyugat ellen fordítsák az olajfegyvert. A Nyugatnak nem sikerült Szaddám Huszeint megbuktatnia, ugyanakkor mégis egyfajta győzelmet könyvelhetett el, hiszen az Öböl-államokkal sikerült elhítenie, hogy nagyon is rászorulnak a Nyugat védelmére, s így módon katonai jelenlétét a térségben békeidőben is fenntarthatta. A háború előtt Irak, Irán, a Perzsa-öböl menti Együttműködési Tanács és az Egyesült Államok egymással versengve próbált minél nagyobb befolyást gyakorolni a térségre. A háború után a Perzsa-öböl Amerika felségvize lett.” (Huntington 2002: 428–429)

AZ EZREDFORDULÓ: AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK OLAJSZÜKSÉGLETEI ÉS A BUSH-KORMÁNY BEÁGYAZOTTSÁGA

A biztonságpolitika retorikája az Egyesült Államokban nem egyszerűen a haza vagy az államhatárok védelméről szól, hanem gyakori utalásokat tartalmaz az amerikai életmód („our way of life”) védelmére is. Ennek az életformának nem mellékes, hanem lényegi eleme a motorizáció, a viszonylag olcsó kőolajszármazékok felhasználása a gazdaságban és a mindennapi életben. „Az amerikai életforma és az energiabőség tudata olyan fogyasztási volument és szokásokat alakított ki, amelyek – bár megfelelnek a gazdasági fejlettség adta lehetőségeinek, mégis – túlméretezettek és pazarlóak” – írta a téma két magyar kutatója az 1970-es évek közepén. (Patkó-Várnai 1975: 58) Az Egyesült Államok, illetőleg az amerikai életforma függővé vált az olcsó olaj beszerzésének folyamatosságától, miközben az emberiség ma már áttekintéssel bír a globális olajkészletek végeségéről.

A világ olajkészletei kifogyóban vannak. 2000-ben a globális termelés 76 millió hordó volt naponta. Az előrejelzések szerint 2020-ra a kereslet el fogja érni a 112 millió hordót, ami 47 százalékos emelkedést jelent. A bizonyíthatóan létező tartalékok növekedése azonban megállt, és a hozzáértők szerint egyértelmű, hogy a mai ütemben történő kitermelés hosszú távon nem fenntartható. A különböző szakértők más-más időpontra teszik a kitermelés csúcspontját, amely után az átlagosan kitermelt mennyiség már csökkenni fog. Van, aki szerint ez 2000-ben következett, van, aki szerint 2004 lesz ez az év, összességében azonban a XXI. század első évtizedénél későbbi időpontot nem szoktak megjelölni.¹ Globális értelemben a feszültséget nem egyszerűen a megművelt források apadása és az új feltárások számának csökkenése jelenti, hanem az is, hogy a világ készleteinek felhasználására új szereplők jelentkeztek. Kína, India vagy Brazília dinamikus gazdasági fejlődése az olajfelhasználás újraosztását is maga után vonja.

A helyzet különösen az Egyesült Államokban ítéltető kiélezettnek. A világ népességének alig négy százalékáról van szó, amely a világ energiafelhasználásának 26 százalékát tudhatja magáénak. Ugyanakkor az USA 2000-ben mindössze 9 millió hordót termelt naponta, miközben 19 millió hordónyt fogyasztott el. A különbséget kitevő 10 millió hordót, vagyis szükségleteinek 53 százalékát külföldről importálta.² Az Energiaügyi Minisztérium előrejelzései szerint 2020-ig a belső kereslet 25 millió hordóig fog nőni, miközben a hazai kitermelés 7 millió szintre csökken. A napi különbözet már 18 millió hordó lesz, vagyis a szükséglet 72 százaléka, amelyet teljes egészében importból kell majd fedezni.³ A hosszú távú számításoknak pedig tekintetbe kell venniük azt is, hogy az Egyesült Államok a világ ismert olajtartalékainak mindössze 3 százalékával rendelkezik az államhatárok között.

Az Egyesült Államok hosszú távú energiaellátását tekintve szót kell ejteni arról is, hogy az Egyesült Államokban az energiatermelésnek a fejlett ipari országokénál nagyobb részaránya, mintegy 40 százalék származik az olajból. Régen az USA kizárólag hazai olajforrásokra támaszkodott, a külföldre való ráutaltsága azonban gazdasága növekedésével és a hazai források kimerülésével arányban növekszik. Kizárt, hogy mai szállítói: Kanada, Mexikó, Nigéria és Venezuela lépést tudjanak tartani a növekvő szükségletekkel. Ez azt is jelenti, hogy a Perzsa-öböl térsége, ahol a világ olajkészleteinek kétharmada található, egyre fontosabb Amerika számára. Szaúd-Arábia és Irak pedig nemcsak a tartalékok mennyisége miatt bír kitüntetett jelentőséggel, hanem azért is, mert ott a kitermelés a világon a legolcsóbb. Egy hordó olaj kitermelésének önköltsége egy-másfél dollár, szemben az orosz és mexikói 6-8 dollárral, valamint az északi-tengeri 12-16 dollárral.⁴

A Perzsa-öböl térségét, mint beszerzési relációt az USA számára nem pótolhatja sem Alaszka (ahol a kitermelés már alig növelhető), sem pedig a térségen kívüli országok (Oroszország, Venezuela, Azerbajdzsán stb.), ahol a kitermelés gyors és a készletek szerényebbek. Ez idáig az USA függősége Szaúd-Arábiától volt erős, amely a világ olajkészleteinek egynegyedét birtokolja, és ezáltal jelentős informális befolyással bír az Egyesült Államok irányában. Mivel azonban a szaúdiak valóban hatást próbálnak gyakorolni az amerikai politikára (például a palesztin-izraeli konfliktussal összefüggésben), az Egyesült Államokon belül újra és újra felmerül a szaúdi kérdés kezelésének szükségessége. Különösen így van ez azután, hogy a 2001. szeptember 11-i merénylet szaúdi háttérére teljes egyértelműséggel fény derült.

George W. Bush „külpolitikai forradalma” és konkrétan az iraki háború vonatkozásában nem tekinthetjük mellékes körülménynek, hogy az elnök és csapatainak több tagja is – ki hosszabb, ki rövidebb időn keresztül – szorosan kötődött az energiaszektorhoz. Maga Bush elnök családjilag (személyesen és felmenői révén) mélyen érintett az olajiparban, de egyúttal a katonai-ipari komplexumban is. Rajta kívül is voltak azonban kormányának olyan tagjai, akik ehhez az ágazathoz kötődtek szorosan. Cheney alelnök korábban az olajipari szolgáltató Halliburton társaság vezérigazgatója volt. Donald Evans gazdasági miniszter és Stanley Abraham energiaügyi miniszter egyaránt az olajipari óriáscég, a Tom Brown alkalmazásában állt. Condoleezza Rice nemzetbiztonsági főtanácsadó pedig a Chevron igazgatótanácsának tagja volt, és még egy olajszállító tankhajót is elneveztek róla.

A Bush-dinasztia egyik alapítója, George H. Walker 1919-től fogva társult Averell Harrimannel az olajipart, a hajózást, a repülést és a mangánbányászatot érintő befektetésekben. Ezek kiterjedtek Németországra és Oroszországra is. Walker kapcsolatban állt John D. Rockefellerrel is, aki a vasúttársaságokat meggyőzte arról, hogy az olajszállításhoz szükséges vasúti sínekhez Walker cégtől, a Buckeye Steel Castingstól vásároljanak nyersanyagot. Walker szerepet vállalt az orosz olajipar fejlesztésében is az 1920-as években. Prescott Bush, a mai elnök nagyapja elsősorban hadiipari cégeket irányított. Ezek egyike volt a Dresser Industries, amelynek élén 22 évig állt, és amely a nemzetközi olajüzletnek is részese volt. A Dresser olajipari ágában az ő fia, George H. W. Bush is dolgozott, mielőtt a politikai pályára lépett.⁵ G. H. W. Bush saját olajfúró céget is vezetett, amelynek neve Zapata Offshore volt. Ez főleg a csődbe ment olajipari vállalkozások befektetőitől igyekezett átcsatornázni a forrásokat.

A Walker és a Bush-család nemzetközi üzletei a hírszerzés számára is pályát képeztek. Az 1920-as években, amikor Geor-

ge H. Walker Oroszországban és Németországban dolgozott, igazgatója volt az American International Corporationnek (Amerikai Nemzetközi Társaság), amelynek feladata a tengerentúli beruházásösztönzés és a hírszerzés volt. Prescott Bush német üzleti és bankkapcsolatai 1941 előtt szintén kapcsolatban álltak a washingtoni titkosszolgálatokkal. Valószínű, hogy George H. W. Bush már azelőtt rendelkezett CIA-kapcsolatokkal, hogy a cég megszervezte volna az emigránsok kudarcot vallott partraszállását a kubai Disznó-öbölben 1961-ben. Ma már publikus források tanúsítják, hogy a Zapata Offshore-t a CIA fedő intézményként használta már jóval azelőtt, hogy Bush 1976-ban a CIA igazgatója lett. Bush üzleti kapcsolatokat bonyolított számos olyan céggel, amelyeket szoros szálak fűztek a CIA-hoz, illetőleg a BCCI-hoz⁶. Politikai karrierje során pedig a texasi és oklahomai üzleti cárok álltak mögötte folyamatosan (T. Boone Pickens, Henry Kravis, Hugh Liedtke), akiknek nevét nagy volumenű vállalati fúziók és kivásárlások tették ismertté.⁷

George W. Bush 1978-ban alapította meg saját olajipari cégét Texasban, amelynek egy időben több szaúdi befektetője is volt. Közéjük tartozott Szalem bin Laden, egyike Oszama bin Laden 56 testvérének, aki 1988-ban egy texasi repülőgép-balesetben vesztette életét.⁸ George W. Bush 2001 januárjában megalakított kormányának két erős embere, Donald Rumsfeld és Dick Cheney az 1970-es évek olajválsága idején vált vezető politikussá, s az energiakérdés „meghatározó volt” kettejük stratégiai gondolkodásában. Rumsfeld és Cheney egymást váltották a Fehér Ház stábfőnöki pozíciójában Ford elnöksége alatt (Rumsfeld hadügyminiszternek ült át). Munkatársi kapcsolatuk még korábbi időkre nyúlik vissza; Nixon kormányzása idején is volt már Cheney Rumsfeld helyettese, bár akkor még társadalompolitikai jellegű munkakörben. Az 1970-es évek közepén, amikor a Fehér Házban dolgoztak mindketten, az USA az olajválság következményeivel küzdött (a Watergate-botrányon és a vietnami háború lezárásán túlmenően – de ezek már kifutóban levő ügyek voltak). Nekik politikai szocializációs alapélményük az olajjal mint stratégiai tényezővel összefüggő problémák megoldása – nem véletlenül volt Rumsfeld később Reagan elnök összekötője Szaddám Huszein irányában, és Cheney a hadügyminiszter az első öbölháború idején.

Dick Cheney abban az időszakban irányította a Pentagont, amikor a hidegháború lecsengése következtében a hadiipari megrendelések csökkentek, így üzemeket kellett bezárni és dolgozókat elbocsátani. Cheney gondosan vigyázott arra, hogy a leépítéseket lehetőleg demokrata többségű választókörekre koncentrálják. Az 1992-es vereség után Cheney egy ideig azt fontolgatta, hogy induljon-e az elnökjelöltségért. Szorosra fűzte kapcsolatait az American Enterprise Institute nevű neokonzervatív agytröszttel. Támogatói között olyan nagyvállal-

lati vezetőket tudhatott, mint Stephen Bechtel, Duane Andrews és Thomas Cruikshank. Utóbbi annak a Halliburtonnak volt vezérigazgatója, amelyhez 1995-ben maga Cheney szegődött el a legfőbb végrehajtó posztra. Kiszemelése és kinevezése nagyrészt annak volt köszönhető, hogy az 1991-es öbölháború, illetőleg az USA más katonai szerepvállalásai során a Halliburton jelentős külföldi megrendelésekhez jutott. A cég – amelynek igazgatótanácsában egy időben a volt elnök, George Bush is megjelent – további dinamikus tengerentúli terjeszkedését várták a volt honvédelmi miniszter alkalmazásától. Ez be is teljesült, sőt 1998-ban a cég felvásárolta egyik legfőbb riválisát, a Dresser Industriest. Ez a tranzakció tette lehetővé, hogy a Cheney által irányított cégbirodalom még Irakkal is folytathasson üzleteket (egy leányvállalatot keresztül). Egyébként az Irakkal – valamint Líbiával és Iránnal – folytatott üzletet az Egyesült Államok cégei számára szankciók tiltották. A Halliburton iraki jelenléte 2000 februárjáig tartott.⁹

Cheney és Rumsfeld személyén túlmenően más kapcsolódási pontokat is felfedezhetünk az 1970-es évek olajválsága és a jelenkori amerikai külpolitika között. 1974-ben az olajmonopóliumok rendkívüli nyereségének kivizsgálására létrehozott szenátusi bizottságot az a Henry Jackson szenátor vezette, akit a mai neokonzervatívok közül sokan (főleg a demokratáktól átigazolt neokonzervatívok, mint például James Woolsey volt CIA-igazgató) a mentoruknak tekintenek. „Scoop Jackson” az ún. Izrael-lobbi egyik vezető alakja is volt, aki élesen ellenzett minden olyan lépést, amely a nemzetközi politikai enyhülést elősegítette; ő és követői „kiváltképp dühödten reagáltak az Egyesült Államok közel-keleti politikájának módosulására”. (Patkó-Várnai 1975: 142)

A sokatmondó történeti előzményeknél is fontosabb, hogy az energiaszektor egyes nagyvállalatai kiemelkedő szponzorai voltak és maradtak a Republikánus Párt id. és ifj. George Bush körül csoportosuló köreinek. Az Exxon Mobil a 2000-es választásokon több mint egymillió dollárral támogatta a republikánus jelöltek kampányát. Összesen 1.375.250 dollárt fordított politikai kampánytámogatásra, és ezzel második lett az olaj és gáz ágazatban az Enron után.¹⁰ A teljes összeg 89 százaléka került Bush pártjához, túl azon, hogy ez idő tájt több millió dollárba kerülő kampányt folytatott a kiotói megállapodás ellen, amely segítene előmozdítani a globális gazdaság olajfüggőségének csökkentését. Az Exxon Mobil lobbitevékenységének döntő szerepe volt abban, hogy Bush végül nem írta alá a Kiotói Megállapodást a globális felmelegedésről. Az Exxon Mobil ez irányú reklámszövegei visszaköszöttek Bush elnöki beszédeiben.¹¹ Az energiaszektorban csak egyetlen cég volt, amely 2000-ben többet költött az Exxon Mobilnál politikai kampányra: a texasi Enron, amelynek botrányos összeomlása – Kenneth Lay elnök

és a Bush-család szoros kapcsolata miatt – árnyékot vetett a Fehér Házra 2001–2004 között.

AZ IRAKI OLAJ FELTÁRÁSÁTÓL AZ ELSŐ ÖBÖLHÁBORÚIG

Bush elnök, Cheney alelnök, valamint a különböző rendű és rangú kormánytagok energiaipari és kereskedelmi kapcsolatai, előéletük idevágó epizódjai önmagukban még semmiféle magyarázó erővel nem kell hogy bírjanak a republikánus kormány külpolitikáját illetően. Főleg nem jelentenek bizonyítékot arra, hogy az olajjal összefüggő megfontolásoknak közvetlen szerepük volna az Egyesült Államok iraki politikájának alakításában. Más lehetséges tényezőkkel, háborús motívumokkal való összevetésben azonban azt látjuk, hogy az ázsiai olajkitermelés és a globális energiapiacok fölötti ellenőrzés a washingtoni kül- és biztonságpolitika egyik legfontosabb vezérmotívuma volt és maradt. Az összefüggések teljes hálójának felderítését azonban történelmi visszatekintéssel kell kezdeni.

Az iraki olaj először az első világháború időszakában vált fontos világgazdasági, illetőleg biztonságpolitikai kérdéssé, mégpedig elsősorban Anglia növekvő érdeklődésével és szerepvállalásával.¹² A londoni katonai stratégiák felismerték az olaj kitüntetett szerepét a gazdasági fejlődésben és a nemzetközi erőviszonyok alakításában. Az amerikai John D. Rockefeller, a Standard Oil Company alapítója, addigra már a világ leggazdagabb embere volt. Anglia, a világ legjelentősebb gyarmatosító hatalma az első világháború idején már ellenőrzése alatt tartotta Perzsia (a mai Irán) újonnan feltárt olajlelőhelyeit, mégpedig az Angol–Perzsa Olajtársaságon (Anglo–Persian Oil Company) keresztül. Mivel azonban a brit szigeteken nem tártak még fel olajlelőhelyeket, a britek fontosnak tartották a tengerentúli kapcsolatok bővítését. Különösen ígéretesnek tartották Mezopotámiát (a mai Irakot), amely akkor még az Oszmán Birodalom része volt.

Nem sokkal az első világháború kitörése előtt, 1914-ben brit és német vállalatok megalapították a Török Olajtársaságot (Turkish Petroleum Company, TPC), amelynek tevékenysége Mezopotámiára is kiterjedt volna. A háború kitörése azonban véget vetett az angol–német olajbarátságnak, és a német szövetséges Oszmán Birodalmat brit katonai célponttá tette. Sir Maurice Hankey, a brit külügyminiszter Arthur Balfour tanácsadója a mezopotámiai olajlelőhelyeket stratégiai jelentőségűnek tekintette. Az angol vezetés számára kényelmetlenséget okozott, hogy időközben (1916-ban) titkos paktumot kötöttek a franciákkal az Oszmán Birodalom felosztásáról, és ez az észak-iraki olajlelőhelyek nagy részét a franciák kezébe adta volna.

Ettől függetlenül a britek Bagdad bevétele után észak felé nyomultak, hogy elfoglalják Moszult. Ez a lépés jelentette a háború utáni legsúlyosabb konfliktust a két ország vezetői között, amit csak Woodrow Wilson amerikai elnök hathatós közbelépése tudott csillapítani a versailles-i konferencián. Végül is az 1920-as San Remó-i szerződés zárta le a vitát, amelynek értelmében Anglia megkapta a politikai ellenőrzést teljes Mezopotámia fölött, Franciaországot pedig kárpótolták azzal, hogy a TPC német részének tulajdonosa lett. Mindez azelőtt történt, hogy egyetlen csepp olajat kitermeltek volna a vitatott területeken.¹³

Hamarosan jelentkezett igényeivel az Egyesült Államok is, amelynek sajtója az angol-francia megállapodást régimódi imperialista paktumként jellemezte. Allen Dulles¹⁴, a külügyminisztérium fiatal jogásza szövegezte meg azt a memorandumot, amely deklarálta, hogy az Egyesült Államok nem ismeri el az Oszmán Birodalommal a TPC-ről kötött szerződést. A méltányos részesedés megszerzése érdekében gyakorolt amerikai nyomás az Iraki Olajtársaság (Iraq Petroleum Company, IPC) megalapításához vezetett. Az IPC-ben négy vezető tőkes ország is érdekelt volt: 23,75–23,75 százalékkal részesedett benne a francia Compagnie Francaise des Petroles (CFP), az angol British Petroleum, az angol-holland Royal Dutch Shell, valamint az amerikai Mobil Oil és Standard Oil of New Jersey vegyes vállalkozása. A maradék 5 százalék az ugyancsak amerikai Calouste Gulbenkiané, a szerződést tető alá hozó üzletemberé volt.¹⁵ Az IPC 1925-ben kötött 75 évre szóló koncessziós szerződést Irakkal. Az olajat 1927 októberében találták meg, és azután kezdődhetett a kitermelés az észak-iraki Kirkuk közelében.

Az IPC státusa közel fél évszázadon át változatlan maradt; az sem befolyásolta érdemben, hogy Irak a második világháború következtében politikai függetlenségre tett szert. Az ötvenes-hatvanas évtizedben azonban a fejlődőnek nevezett (függetlenségüket nem sokkal korábban elnyert) országok egyre határozottabban fogalmazták meg igényüket a politikai után a gazdasági dekolonizációra is. Állami vezetőik, a különféle nemzeti elitcsoportok érdemi kontrollt akartak szerezni a helyi gazdaság fölött is, ami döntően az ásványkincsek felhasználását jelentette. Sokuk számára példa volt Nasszer egyiptomi elnök, aki a Szezi-csatorna államosításával (1956) a katonai megtorlást is kockáztatva terjesztette ki országa gazdasági autonómiáját.

Irak 1960-ban – Iránnal, Kuvaittal, Szaúd-Arábiával és Venezuelával együtt – alapítója volt az olajexportáló országok kartelljének (Organization of Petroleum Exporting Countries, OPEC). Az OPEC megalakulását az váltotta ki, hogy 1958-ban az Egyesült Államok – nemzetbiztonsági szempontokra hivatkozva – kvótákat vezetett be az olajimportra, hogy a külföldiek támasztotta versenytől védje a hazai termelőket. Ennek következménye az olajár esése volt. Az OPEC-ban tömörülő országok

célja az olajár, és ezen keresztül állami bevételeik védelme volt. A szervezet fennállásának első évtizedében tizenhárom tagra bővült (a világ olajexportjának 85 százalékát lefedve), de sikerük kimerült annyiban, hogy a hivatalos olajár a továbbiakban már nem csökkent. (Spero 1990: 264)

A hetvenes évek drámai kontrasztot mutattak a korábbi időszakhoz képest; a világpolitika akut kérdésévé vált az Észak–Dél-konfliktus, amelynek gyújtópontjában a nyersolaj kitermelése, forgalmazása és ára állt. Az olajtermelő arab országok és a fejlett, ipari államok mélyülő konfliktusán belül az iraki események jelentették talán a legsúlyosabb csapást a nemzetközi olajtőkére. Irak 1972. június 1-jén államosította az IPC vagyont, a Kirkuk környéki olajmezőt és az innen a Földközi-tengerhez vezető olajvezeték iraki szakaszát. Az észak-iraki Kirkuk olajmezői az államosításig az IPC közvetlen irányítása alá tartoztak; 55 millió tonnával ez volt a legjelentősebb olajlelőhely az országban (Patkó–Várnai 1975: 109).

Az IPC az államosítás miatt kártérítési igényt jelentett be és bojkottot hirdetett. Emiatt Irak leginkább a Nyugattal szembenálló KGST-országokba tudott exportálni, de mivel az ipari országokban ez idő tájt túlkereslet mutatkozott, az irakiaknak a kirkuki olaj szállítására sikerült hosszú távú szerződéseket kötniük például Franciaországgal, Olaszországgal és Spanyolországgal is. A megváltozott alkuhelyzetben az IPC engedményre kényszerült, és 1973 márciusában szerződést kötött az iraki kormánnyal, amely egyebek mellett elismerte Irak teljes szuverenitását olajkincsei fölött. Cserébe Irak elismert egy 450 millió dolláros tartozást, és térítés nélkül átadta az IPC leányvállalatának, a Mosul Petroleumnek a koncesszióját. Egy másik leányvállalat, a Basrah Petroleum Company nevében az IPC kötelezettséget vállalt arra, hogy a termelést 1976-ra 80 millió tonnára futtatja fel. Mivel pedig az IPC minden további igényről lemondott Bagdaddal szemben, az iraki kormány kártérítésként 15 millió tonna olajat fizetett (Patkó–Várnai 1975: 110).

A washingtoni külpolitika nem volt teljesen tehetetlen Irakkal szemben, de túl sok kártya nem volt a kezében. Henry Kissinger megpróbálta például az Irak északi részén élő kurdot kijátszani Bagdad ellen, de nem ért el sikert. Irak számára az államosítás megteremtette annak lehetőségét, hogy az olaj monokultúrás exportcikkből az iparfejlesztés finanszírozásának forrásává váljon. Ez a körülmény pozitív színben tüntette fel az iraki példát a szocialista orientációt követő országok körében. A bojkott elhárítása a fejlődő országok körében erősítette a nacionalista öntudatot és az ezzel összefonódó politikai törekvéseket. Ugyanezt a nemzetközi olajtőke veszélyes fejleménynek, kedvezőtlen precedensnek tekintette. Az iraki olaj államosítása valóban csak előjátéka volt a következő évek olajháborúinak, amelynek leghosszabb fejezete az Irak és Irán közötti konfliktus volt.

Az irak-iráni háború befejeződése után mindkét országnak – melyek az OPEC második számú pozíciójáért versengtek – szüksége volt bevételekre az újjáépítés és a háború keltette szociális feszültségek enyhítése érdekében. Kezdetben az OPEC nem volt képes mindkettő igényeit kielégíteni. Szaúd-Arábia ekkor az olajkitermelés fokozása, s így az árak csökkentése útján fegyelmezte meg a vitatkozó feleket. Kuvaival egyetértésben hamar kidolgoztak egy sémát, miszerint a napi 18,5 millió hordós kitermelési szintet helyreállították a hordónkénti 18 dolláros árral együtt. Irán visszakapta korábbi kvótáját, és beleegyezett abba, hogy Irak is ugyanakkora részesedést kapjon. Ez utóbbi más országok, elsősorban Szaúd-Arábia rovására történni lehetett meg (Spero 1990: 284).

Irak GNP-je (bruttó nemzeti termék) 1989-ben mintegy 32 milliárd dollárra rúgott, amelynek kétharmada származott az olajból. Az állami bevételeken belül az olaj jelentősége még ennél is nagyobb volt mondható. Az iraki olajkitermelés 1990 júliusában, Kuvait megtámadása előtt napi 3,5 millió hordót ért el. Az olajból származó jövedelmek tették lehetővé, hogy Szaddám Huszein 1989–90 folyamán mintegy 13 milliárd dollárt költsön fegyverkezési és biztonsági célokra.¹⁶

Az 1991-es háborúban az iraki olajkitermelő és -feldolgozó kapacitások súlyos károkat szenvedtek, ami a termelést értelemszerűen visszavetette. Ráadásul az első öbölháború után Irak nem exportálhatta olaját, ezt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia által kezdeményezett ENSZ-embargó tiltotta. Mivel az embargó – az egyetlen jövedelmező exporttermék betiltásával – súlyos csapást mért az iraki életviszonyokra (rendszerint ennek tulajdonítják kb. félmillió gyermek halálát), az ENSZ az évtized végén az „okos szankciók” felé vett irányt. Az Oil for Food („olajat élelemért”) program keretében lehetővé tették egy korlátozott mennyiségű exportot, amelyet azonban csak a termékek egy meghatározott körére válthattak át az irakiak.

Az iraki olajjal kapcsolatos bármiféle mérlegelésnél tekintetbe kellett venni ugyanakkor azt, hogy az 1991-es háború okozta károk, az azt követő embargó, és általában Irak elszigeteltsége következtében az olajipar fejlődése megtört. Az olajmezőket elhanyagolták, a kitermelést nem korszerűsítették, és a szomszédos országokhoz képest kisebb mélységekbe hatoltak a fúrások. Tíz évvel az első öbölháború után az iraki olajkitermelés napi 2,5 millió hordó körül volt, ami nem sokkal maradt el az 1991 előtti napi 2,8 millió hordós szinttől.¹⁷

Ugyanakkor több ország is előkészületeket tett arra, hogy Irakkal olajügyleteket bonyolítson, amint a szankciókat feloldja a nemzetközi közösség. Az orosz Lukoil, a kínai Nemzeti Olajtársaság, valamint a francia TotalFinaElf egyaránt tárgyalásokat kezdett az 1990-es években, és azokat eredményesen lezárta az évtized második felében. Kína jelentőségét mindenképpen

alá kell húznunk, mivel a kb. félmilliós közel-keleti olajimportjának kb. 5,5 millió hordó/nap szintre történő felfutását jelezték előre 2020-ig, így a Perzsa-öböl térségének egyik legfontosabb perspektivikus vásárlójának számít.¹⁸ A brit és amerikai vállalatok úgy érezték, hogy kiszorulnak egy a jövő szempontjából fontos területről. Ezek közé tartozott a világ egyik legnagyobb vállalata, az Exxon Mobil, továbbá a brit-holland Royal Dutch Shell, a brit-amerikai British Petroleum-Amoco, valamint az amerikai Chevron-Texaco. Az amerikai vállalatok annyit tehettek, hogy kifejezték érdeklődésüket egy esetleges Szaddám utáni Irak olajüzleteiben való részvétel iránt. Egy 1997-ben készített tanulmány szerint kilenc társaság ezt hivatalosan is megtette. Közöttük volt az a négy, amely ma Exxon Mobil és Chevron-Texaco néven ismert, az Amoco és az Arco (amelyeket azóta felvásárolt a BP), továbbá a Conoco, az Occidental és a Coastal.¹⁹

Szaddám Husszein számára egy évtizeddel az öbölháború után az olaj ismét nemcsak mint bevételi forrás játszott szerepet, hanem mint a gazdasági hadviselés eszköze is. 2002 áprilisában megkísérelte, hogy bojkottot robbantson ki a palesztinok támogatása érdekében. Egy hónapig szüneteltette az olajtermelést, de elszámította magát. A többi öbölbeli olajexportőr nem sorakozott fel, sőt garantálta, hogy pótolni fogják a kieső iraki kínálatot. Szaddám így sikeres politikai akció helyett egy hónap olajbevételeitől fosztotta meg magát.²⁰

AZ OLAJ A 2003-AS IRAKI HÁBORÚ MOTÍVUMAI KÖZÖTT

Az olaj kitermelése és szállítási útvonalainak kiépítése és biztosítása már az afgán háború esetében is felmerült a háborús motívumok között. Ennek oka, hogy a washingtoni stratégiák már 2001 előtt is úgy tekintettek Afganisztánra, mint a Kaszpi-tengeri olajkincs szállítása szempontjából döntő fontosságú útvonalra. A Kaszpi-tenger a világ harmadik legjelentősebb olajlelőhelye (több mint 200 milliárd hordót kitevő készlettel), ahol az 1990-es években számos nyugati cég kezdett az olaj- és földgáz kitermelésébe (egyebek mellett a BP és a Chevron-Texaco). Mivel azonban a Fekete-tenger irányában történő elszállítás körülményesnek – és a Boszporusznál környezetvédelmi szempontból veszélyesnek – minősül, újra meg újra felmerült egy déli irányú csővezetékrendszer szükségessége. Ezen keresztül a kőolaj és a földgáz világpiacra történő kivitele Türkmenisztánon, Afganisztánon és Pakisztánon keresztül (Irán megkerülésével) takarékosabban és biztonságosabban történhetne meg. Egy ilyen projekt megvalósítása azonban az afganisztáni tálib uralom idején akadályokba ütközött, a háború után viszont elvileg lehetségessé vált.²¹ Annál is inkább, mivel Hamid Karzai,

aki a háborúnak köszönhetően Afganisztán vezetője lett, egyesült államokbeli emigrációja idején annak az Unocal társaságnak a tanácsadója volt, amely a türkménisztáni forrásokat a pakisztáni finomítókkal összekötő, 1460 kilométer hosszú vezeték megépítését leginkább támogatta.²²

Az afganisztáni háborúval összefüggésben – mivel ott valódi terroristabázisok felszámolásáról, illetőleg az őket támogató rezsim eltávolításáról volt szó –, valamint a venezuelai puccskísérletről szóló tudósításokban az olajkérdés mint halvány háttérmotívum jelent csak meg az elemzésekben. Az iraki háborúhoz közeledve azonban az energiabiztonság, illetőleg a globális olajkészletek fölötti ellenőrzés ügye egyre nyilvánvalóbban jelent meg a Bush-kormány külpolitikájában. A Carter-doktrínát idézte – bár explicit hivatkozás nélkül – Dick Cheney alelnök 2002. augusztus 26-án, amikor beszédet mondott a külföldi háborúk veteránjai előtt. Így fogalmazott:

„Ezekkel a terrorista fegyverekkel felfegyverkezve, s a világ olajtartalékainak tíz százalékának tetején ülve Szaddám Huszsein megkísérelhetné az egész Közel-Kelet fölötti dominancia megszerzését, megpróbálhatná ellenőrzése alá vonni a világ energiaellátásának nagy részét, közvetlenül fenyegetve Amerika barátait az egész régióban, és nukleáris zsarolásnak kitenni az Egyesült Államokat vagy bármely más nemzetet.”²³

Ezekkel a szavakkal Cheney gyakorlatilag a tizenkét évvel korábban kimondott érveit ismételte, azzal a különbséggel, hogy 1990-ben Irak valóban megduplázta az ellenőrzése alatt álló olajkészlet nagyságát, és Szaúd-Arábia fenyegetésével még nagyobb hatalomra tört. 1990-ben Cheney a szenátus fegyveres erők bizottsága előtt elmondott beszédében kifejtette azt is, hogy Irakkal szemben azért kell keményen fellépni, mert aki a Perzsa-öböl térségét ellenőrzi, az kezében tartja a legtöbb ország gazdaságát is. Természetesen ez nemcsak Irakra áll; ha az Egyesült Államok tartja ellenőrzése alatt a térséget, akkor ezt a befolyást ő gyakorolhatja mások fölött. Mindez magyarázhatja, hogy olyan országok, amelynek gazdasága nagyobb mértékben függ a közel-keleti olajtól (Japán, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország stb.) Washingtonétól eltérő külpolitikát, és azon belül közel-keleti politikát folytatnak még akkor is, amikor együttműködnek az Egyesült Államokkal. Újabban Kína is az öbölbeli olajra egyre inkább ráutalt országok közé sorolható.

Az olajellátás fölötti ellenőrzés az Egyesült Államok számára eszköz ahhoz is, hogy elrettentsen más nagyhatalmakat katonai potenciáljukat veszélyesen megnövelő programok folytatásától (ez az elv hangsúlyt kapott Bush elnök 2002 szeptemberében meghirdetett nemzetbiztonsági doktrínájában). Michael Ignatieff mindezek alapján – a felemelkedő amerikai birodalomról írott cikkében – úgy beszél a közel-keleti olajról, mint

ami egy katonai stratégia számára egy birodalom gravitációs pontjaként jelenik meg.²⁴

Az iraki háború kitörése előtt egy hónappal írott cikkében hasonló tömörséggel és egyértelműséggel fogalmazott Jeffrey Sachs²⁵, a hírneves közgazdász. A Columbia Egyetem professzora leszögezte: „ezt a háborút az iraki olajért vívják majd”. Történelmi visszapillantás keretében emlékeztetett arra, hogy a huszadik század folyamán „az arab önrendelkezés, a demokrácia és a gazdasági reform az olajhoz képest csak másodrendű szerepet kapott”. A Közel-Kelet népeit előbb a britek és a franciák, majd az amerikaiak igyekeztek kihasználni. „Amikor a valódi demokrácia a Közel-Keleten valaha is veszélyeztette Amerika ellenőrzését az olajkészletek felett, a demokráciát szélnek eresztették. (...)Az amerikai viselkedés Közép-Ázsia volt szovjet államaiban ugyancsak élő emlék. A Bush-kormányzatban sokan példaként említik ezt a térséget arra, hogyan fogják átalakítani a Közel-Keletet. A demokráciának azonban semmi köze az USA közép-ázsiai politikájához, ahol az amerikai olajvállalatok és diplomaták egymást tapossák, hogy Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán despota államaiban üzleteket köthesse-nek.”²⁶

A Bush-kormány szándékait Sachs szerint jól megvilágítja egy dokumentum („A 21. század stratégiai kihívásai az energia-politikában”), amelyet a James Baker korábbi külügyminiszter nevét viselő intézetben készítettek Texasban, még jóval 2001 szeptembere előtt. „A tanulmány két dolgot világossá tesz. Az első, hogy Irak létfontosságú a Közel-Keletről származó olajszállítások szempontjából, mivel a világ második legnagyobb olajkészletével rendelkezik. A jelentés agonizál amiatt, hogy gazdaságilag Amerikának szüksége van az iraki olajra, de katonai-biztonsági okokból az USA nem engedheti meg, hogy Szaddám termelje ki az olajat. A következtetés világosnak tűnik: az Egyesült Államoknak új iraki rezsimre van szüksége energiabiztonsága fenntartásához. A demokráciára nincs utalás a tanulmányban” – jegyzi meg Sachs²⁷.

Az olajtényező meghatározó voltát emlegették sokan a háborút ellenzők körében Nagy-Britanniában is, így például egy népszerű munkáspárti exminiszter, Mo Mowlam²⁸ is. A politikus asszony 2002 nyarán reményét fejezte ki, hogy George Bush képes lesz visszavonulni harcias álláspontjáról és egyúttal megőrizni tekintélyét; ellenkező esetben a Közel-Keletnek és a világ többi részének is súlyos következményekkel kell számolnia. Mivel valószínű, hogy a washingtoni héják tisztában vannak egy esetleges háború destabilizáló hatásával (különös tekintettel Egyiptom és Szaúd-Arábia nyugatbarát kormányaira), céljuk nem lehet más, mint maga a zűrzavar – következtetett Mowlam. A tömegpusztító fegyverekkel kapcsolatos nyugati aggályokat nem tekinti komolynak, hiszen Szaddám Husszeinnak

tudnia kell, hogy azok esetleges – a szomszédos államok valamelyike vagy Izrael elleni – bevetése esetén a Nyugat teljes katonai erejével találná magát szembe. Emiatt az iraki diktátor Hitlerrel való összehasonlítását Mowlam butaságként jellemezte, hiszen „Hitler azt gondolta, hogy győzhet; Szaddám tudja, hogy nem. Még ha van is nukleáris fegyvere, nem nyerhet meg egy háborút Amerika ellen. Az Egyesült Államok könnyedén feltartóztathatja.”²⁹ Mivel pedig a tervezett háború mellett felsorakoztatott érvanyag hihetetlenül gyenge, az okokat másutt kell keresni. A kulcs: Szaúd-Arábia, amely a világ olajtermelése és -árai szempontjából az egyik legfontosabb ország. 2001 szeptembere óta fény derült a szaúdi rezsim sebezhetőségére, miközben az országnak az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolata lazulni kezdett. Ezt olyan tényezők is mutatják, mint például az arab tőke kivonása az Egyesült Államokból. Mowlam szerint ha a szaúdi rezsimet nem is feltétlenül lehet stabilizálni, a régióban tartózkodó amerikai haderő biztosíthatja az olajmezők fölötti ellenőrzést. „Ha a régióban káosz uralkodik, az Egyesült Államok fegyveres erejére mint globális megmentőre fognak tekinteni. A terrorizmus elleni háború fedezéke mögött háborút lehet folytatni az olajellátás biztosításáért” – írta Tony Blair korábbi minisztere, aki szerint az egész konfliktusnak nem lehet köze az iraki fenyegetéshez, mert ilyen fenyegetés nem létezik.

Michael T. Klare, a biztonságpolitika professzora 2003 januárjában publikált írásában³⁰ a készülő háború három leggyakrabban hangoztatott okával – azokat könnyűnek találva – három másikat állított szembe. Ezek mindegyike az olajjal volt kapcsolatos valamilyen fokon.

·Az első ok az Egyesült Államok függősége a Perzsa-öbölben található olajtól, ami először az 1980-as Carter-doktrínában öltött biztonságpolitikai dimenziót. Ez kimondta, hogy az Egyesült Államok nem tűrheti el, hogy bármely ellenséges kormány megakadályozhassa az Öbölhöz való hozzáférését.

·A második ok az öbölbeli olaj világgazdasági jelentősége; aki a Perzsa-öböl térségét ellenőrzése alatt tartja, ezáltal befolyása alatt tarthatja a világgazdaság egészét is.

·A harmadik ok, hogy az Egyesült Államok egyre inkább függővé vált Szaúd-Arábiától, az onnan importált nyersolajtól. Ha ott bármi történne, ami kellemetlen az Egyesült Államok számára, az egyetlen, megfelelő nagyságú alternatív olajkészlet Irakban található.

Ahhoz azonban, hogy az Amerikai Egyesült Államok vezetői csökkenteni tudják országuknak Szaúd-Arábiától való függőségüket, egyetlen megoldás kínálkozott: elfoglalni Irakot és alternatív olajforrásként használni.³¹ Irak ugyanis az egyetlen olyan ország, amelynek olajkészlete elegendő ahhoz, hogy a szaúdit érdemben ellensúlyozni tudja. Szaúd-Arábiában 250 milliárd hordónyi feltárt olajkészlettel számolnak, míg Irakban 112 mil-

liárd hordónyi feltárt készlettel (a globális készlet kb. 11 százaléka), és további 200–300 milliárd hordónyi készlet lehetőségével. Irak megszállásával és kormányának ellenőrzésével az Egyesült Államok a hosszú távú olajfüggőségből származó stratégiai dilemmát nagyjából egy évtizedre meg tudja oldani; Michael T. Klare szerint ez a szempont a legerősebb magyarázó tényező a Bush-kormány Irakkal összefüggő döntései mögött.

Mi több, sok jel mutat arra is, hogy a háború szorgalmazói, nem utolsósorban maga Paul Wolfowitz, olyan várakozásokat tápláltak, miszerint az iraki olajkitermelés gyors helyreállítása és az export megindítása gyakorlatilag önfinanszírozóvá teheti a katonai „vállalkozást”. A háborús korszak (tehát 1980) előtti kitermelési szint elérését egy mintegy 5 milliárd dolláros rekonstrukciós program³² tudja elérni, amelyet az Egyesült Államok finanszíroz a háborús költségkeret részeként. Azok az elgondolások azonban, hogy az iraki olajkitermelés gyors felfuttatása következtében az invázió gyakorlatilag önfinanszírozó legyen, az olaj gazdaságtanához értők szerint eleve illúziók voltak. Így az sem valószínű, hogy az amerikai olajcégek közvetlen szerepet játszottak volna abban, hogy Bush a háború elindítása mellett döntött. „A Bush-kormány a Bagdad elleni hadjáratot a vállalatok hozzájárulása nélkül tervezte meg, és láthatóan anélkül, hogy fogalma lett volna az olaj gazdaságtanáról.”³³

Bár a kalkulációk jelentős része (pénzügyi és politikai értelemben is) hibás lehetett, és mint explicit motívum soha nem jelent meg a háborút szorgalmazó amerikai és brit retorikában, az olaj és az iraki háborúk kapcsolata több mint nyilvánvaló.³⁴ A Bush és Blair politikája iránt szkeptikus nemzetközi közvéleménynek ebben különösebb szakértelem és elmélyült kutatások nélkül is igaza lehetett.

VENEZUELA: SZOCIÁLIS POPULIZMUS A FÉLPERIFÉRIÁN

Irakhoz hasonlóan Venezuela is alapítója volt az OPEC-nek, de a két ország gazdaságtörténete az összefonódások mellett eltéréseket is mutat. A nyolcvanas években, miközben Irak Iránnal háborúzott, Venezuela megpróbált strukturális értelemben kitörni a nyersolaj-exportóri szerepből. Szaúd-Arábiához, Líbiához, Kuvaithoz és az Egyesült Arab Emírátsokhoz hasonlóan az olajvertikum magasabb szintjeihez tartozó érdekeltségeket építettek ki Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. Ennek célja az volt, hogy az exportóri érdekeket védje olyankor is, amikor az olajárak esnek (lehetővé téve, hogy a feldolgozott termékek ára kevésbé essen vissza, mint a nyersolajé). A finomító és a marketingkapacitások kiépítésével ezen országok érdekei

közeledtek a nagy és integrált vállalatokéhoz, és távolodtak a nyerstermék-exportóri minőségben megmaradó más OPEC-tagokétól. Összességében tehát a szervezetet gyengítette ez a folyamat. (Spero 1992: 285)

Venezuela üzletpolitikája összességében szerény erőfeszítésnek bizonyult a globális olajpiacok hullámai között. Az 1988-as szaúdi intervenció (az export fokozása az árak letörése és az OPEC-tagok megfegyvelése érdekében) súlyos következményekkel járt az eladósodott olajexportőr országok, vagyis elsősorban Mexikó, Nigéria és Venezuela számára. Ezek az országok kemény gazdasági kiigazítást kellett hogy végrehajtsanak, rendszerint a szociális kiadások is csökkentek; drágább lett az élelmiszer, a munkahely pedig kevesebb. Venezuelában 1989-ben véres utcai zavargások következtek be, a társadalmi elégedetlenség pedig a konfliktus elfojtása után sem csitult.

Bár Latin-Amerikában jól ismertek voltak az Egyesült Államokkal való szembeszegülés korlátai, az olajpiaci együttműködés során megismert arab nacionalizmus egyes vonásai imponálhattak Venezuela bizonyos köreibben. Ezekből a körökből emelkedett ki Hugo Chávez, aki először puccs útján akart hatalomra kerülni 1992-ben. A katonai hatalomátvétel kudarcot vallott, de a fiatal katonatiszt neve és programja ismertté vált; sokan a szegények megmentőjeként kezdték emlegetni. Amikor 1998-ban törvényes választások útján nyílt alkalma megmérkőzni a korrupcióval vádolt Carlos Andrés Pérez elnökkel, a szavazatok 56 százalékát szerezte meg.

Chávez az ország elitjét azzal a teljesen hihető váddal illette, hogy az ország vagyonát személyes gyarapodásukra használják, tekintet nélkül a széles néprétegek nélkülözésére vagy nyomorára. Azt ígérte, hogy az olajból származó jövedelmekből többet fordít majd szociális célokra. Hatalomra jutása után a hatvanas évek Kubájára emlékeztető kampányokba kezdett. Megtanítottak írni és olvasni mintegy egymillió venezuelait. Javítottak a szegénynegyedek orvosi ellátásán, lakásépítési programot indítottak, utakat és járdákat építettek. Az ENSZ adatai szerint a venezuelai lakosság várható élettartama 72,8 évről 73,7 évre emelkedett. Valamelyest csökkent a csecsemőhalandóság, az írástudók aránya pedig 90,9 százalékról 92,9 százalékra emelkedett.

Chávez sohasem volt Washington barátja, már csak azért sem, mert – például Castro vagy Kadhafi személyében – olyan politikusokkal barátkozott vagy rokonszenvezett nyíltan, akik maguk is az Egyesült Államok ellenlábasai voltak. Az pedig, hogy Washingtonban aktívan is megpróbálták elősegíteni távozását, legfőképpen az olajjal függ össze. Hugo Chávez emiatt párhuzamba állítható Szaddám Husszeinnel. Mindkettő Washington-ellenesnek minősült, viszont egészen különböző módon gyakorolták a hatalmat országukban, s ez azért kettejük mi-

nősítését karakteresen szétválasztja. A két konfliktus előzményei és részben okai is különböznek. Az eltérő okok és előzmények pedig az intervenció más-más formáját alakították ki a két térségben, illetőleg a két országban. Irakban, ahol már volt egy háború 1991-ben és azóta is folyamatos volt az amerikai és a brit katonai jelenlét, nem volt nehéz ismét a hadseregnek adni a főszerepet. Venezuelában azonban ezt nem lehetett megtenni.

Az Egyesült Államoktól persze nem teljesen idegen, hogy katonai erőt alkalmazzon Latin-Amerikában. Ezek azonban az elmúlt másfél évszázadban valóban csak jól definiált, viszonylag kis költségű és záros határidejű műveleteket jelentenek (mint például Grenada vagy Panama esetében a nyolcvanas években). Egy venezuelai rezsimváltás Washington kedvére való volna ugyan, de szóba se jöhet, hogy ezt nyílt katonai beavatkozással segítse elő. Nemcsak azért, mert a nemzeti hadsereg jelentős része az elnök oldalán áll (aki mellesleg „civilben” maga is katona), és így valóban heves harcokra lehetne számítani. Kizárja egy invázió lehetőségét az is, hogy Venezuela olyan ország, ahol még akkor is polgári kormányok voltak hatalmon, amikor több más latin-amerikai államban tábornokok gyakoroltak diktatúrát. Washington nem vállalhatná magára egy ilyen, ritkaságszámba menő, pozitív hagyomány megtörését. Észre kell venni továbbá azt is, hogy az Egyesült Államok még Kuba esetében is megtartóztatta magát attól, hogy katonai megoldáshoz folyamodjék. Ennek oka visszaköszön Venezuelában is: a nagyfokú és néha heves elégedetlenség ellenére a rendszer széles népi támogatottsággal bír. Ettől valamennyire stabilnak is mondható, az alternatíva pedig valójában senki számára nem világos.

Mindezek következtében a Chávez elleni manőverek az utóbbi években egy sajátos kontextusba ágyazódtak, ami a Bush-kormány idején még a terrorizmus elleni küzdelem kiterjesztését is magában foglalta. Hogy az olajkereskedelem és a terrorizmus elleni küzdelem szálai talányos módon összefonódnak, arra a Venezuelában 2002 tavaszán történtek szolgálnak tanulságos példával. A 2000-ben újraválasztott Hugo Chavez elnök szálla volt Washington szemében, elsősorban szociális reformjai, globalizációellenes retorikája, valamint Oroszországgal és Kínával kötött katonai egyezményei miatt. Mindezekon túlmenően Chavez lépéseket tett az OPEC újjáélesztésére is. 2002. február 6-án Colin Powell külügyminiszter a szenátus előtt kétségének adott hangot a tekintetben, hogy „Chavez valóban hisz-e a demokráciában”, és kritikával illette a venezuelai elnöknek „az Egyesült Államokkal ellenséges viszonyban lévő, s a terrorizmust feltételezhetően támogató államfőknél”, Szaddám Huszeinnél és Moamer Kadhafinál tett látogatásait. Nem sokkal később, 2002. április 11-én a hadsereg vezetése – a „civil társadalom” demonstrációira hivatkozva – az elnököt elrabolta.

Chavez nem tanúsított ellenállást, de nem is mondott le. Pedro Carmona, az „új elnök” feloszlatta a nemzetgyűlést; egy nap alatt százhusz „chavezista” került börtönbe. Közben Ari Fleisher, a Fehér Ház szóvivője gratulált a venezuelai hadseregnek, a Caracasba delegált amerikai és spanyol nagykövetek pedig az új elnök üdvözlésére siettek.³⁵ Mivel azonban a puccs népi demonstrációkat és tömegsztrájkot vont maga után, az elnököt 48 órán belül visszahelyezték hivatalába, amivel persze Venezuelában nyilvánvalóan nem érhetett véget a „terrorizmus elleni” küzdelem.³⁶

A 2002-es puccskísérlet után ellenfelei egy két hónapos általános sztrájkkal próbálták meg térdre kényszeríteni Chávezt. Az akció mintegy 7,5 milliárd dolláros veszteséget okozott a venezuelai gazdaságnak, ám az elnök a helyén maradt.³⁷ Mi több, onnantól fogva a sztrájkolókat okolhatta azért, hogy megtorpant a gazdasági fejlődés és az ország recesszióba süllyedt.³⁸ A teljes összeomlást a világpiaci olajárak emelkedése akadályozta meg. 2004-ben a venezuelai gazdaság új erőre kapott; az első negyedévben 30, a másodikban 15 százalékos növekedést regisztráltak. Addigra azonban már az elnök eltávolítását célzó mozgalmak önjáróvá váltak, új eszközt találva céljuk eléréséhez: az elnök visszahívását. A sztrájkot, majd pedig a visszahívási kampányt szervező „civil” mozgalmakat jelentékeny összegekkel támogatta az USA-beli National Endowment for Democracy. Ez a képzéstől az infrastruktúra kiépítésén keresztül a logisztikáig a mozgalmi tevékenység teljes vertikumát felölelte.

Miután elnökké választották, 1999-ben saját elképzelései szerint átíratta az ország alkotmányát, megnövelve az államfő és annak pártja (Ötödik Köztársaság Mozgalom, MVR) hatalmát. Ebbe az új alaptörvénybe került bele ugyanakkor az is, hogy bármely választott tisztségviselő visszahívása kezdeményezhető, miután hivatali idejének felét már letöltötte. Ez a passzus adott aztán módot arra, hogy az elnök politikai ellenfelei előbb 2003-ban, majd pedig – a visszahívási kezdeményezést támogató aláírások megerősítése után – 2004-ben Chávezt megpróbálják eltávolítani.

A megválasztott vezető visszahívhatóságát – ezt a régi, lenini elvet – tehát maga Chávez iktatta törvénybe. Ezúttal viszont Jimmy Carter amerikai exelnök közreműködésével került napirendre, amiben nehéz volna nem meglátni az amerikai beavatkozás újabb – bár a puccsnál és az inváziónál kétségtelenül finomabb – formáját. Mint ahogy azonban 2002 áprilisában a nép döntött, ez történt 2004 augusztusában is. Látni kell persze, hogy Venezuelában a nép rettenetesen megosztott. A középosztály, a vagyonosabb rétegek irtóznak Chávez társadalompolitikájától, amely az analfabétizmus elleni kampánnyal és a lakásprogrammal a hatvanas évek Kubáját juttatja az idősebbek emlékezetébe. Politikájának kedvezményezettjei viszont rajongva

tisztelik és ragaszkodnak hozzá. Szimpatizánsokat szerzett Európában is; Nagy-Britanniában például „El a kezekkel Venezuelától!” néven bontakozott ki tiltakozó mozgalom, élen John McDonnell munkáspárti képviselővel.³⁹

Érdekes módon menet közben Washington politikája megváltozott.⁴⁰ Számítottak az elnök sikerére, és jelét adták annak, hogy – amennyiben az olajszállítás folyamatos marad – nem tekintik azt tragédiának. A londoni *Financial Times* Chávez győzelme esetére kifejezetten pozitív várakozásokkal élt az olajipar szempontjából.⁴¹ Az ország konszolidálódásától az ágazat lendületes fejlődését várták, elsősorban a külföldi befektetők kedvének visszatérése miatt (mind a földgáz-, mind a kőolaj-kitermelésben). Az *FT* szerint a nemzetközi vállalatok rájöttek: bármennyire is durván támadja a baloldali elnök a venezuelai hagyományos elitet, nem akar rossz viszonyba kerülni a multikkal. „Chávez olyan ember, akivel lehet üzletet kötni” – nyilatkozta Fareed Mohamedi, a washingtoni központú PFC Energy elemzője, aki szerint Chávez Amerika-ellenes retorikájánál fontosabbak az üzleti szándékai. Márpedig kormánya biztosította az Egyesült Államokat, hogy az olajszállításokat folytatják, függetlenül a 2004. augusztusi népszavazás eredményétől.

Az Egyesült Államok a venezuelai kőolaj legfontosabb vásárlója, és Venezuela is fontos az Egyesült Államoknak, mivel kőolajfogyasztásának 13 százalékát e latin-amerikai országból szerzi be. Amikor 2001 májusában Dick Cheney alelnök a következő 25 év olajszükségleteit felmérte, Venezuelát mint kritikus energiaforrást jelölte meg. Ennek a különleges kapcsolatnak Chávez sohasem volt ellensége, sőt erre próbált építeni. A pragmatikus együttműködés szimbóluma Jack Kemp volt republikánus miniszter és 1996-os alelnökjelölt, aki az amerikai–venezuelai olajkereskedelemben a latin-amerikai kormány képviselőjeként közreműködik. Chávez alatt ez a kapcsolat még fejlődni tudott; a ChevronTexaco 2004 nyarán tett mintegy hatmillió dolláros ajánlatot az Orinoco folyónál kitermelhető nehézőlaj finomítására. Amikor Rangel alelnök bejelentette, hogy az augusztusi népszavazást százezer katona biztosítja, megemlítette, hogy külön védelmet kap az állami olajtársaság, a PDVSA.

A népszavazás végül – augusztus 15-én, 60 százalékos részvétellel mellett – Chávez sikerét hozta. A leadott szavazatok 58 százalékát szerezte meg, amit az ellenzék kezdetben kétségbe vont és csalást emlegetett. A népszavazási eredményt azonban megerősítette a megfigyelőként a helyszínen tartózkodó Jimmy Carter, illetőleg az általa vezetett központ (Carter Center). A nemzetközi közvélemény és politika számára ez a privát intézmény, illetőleg az Amerikai Államok Szervezete (OAS) hitelesítette az eredményt a néhány napig tartó újraszámlálás után. A

pénz- és olajpiacok Chávez győzelmére kevésbé reagáltak; nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz Jukosz cég körüli huzavona, az iraki olajvezetékek gyakori felrobbantása, valamint az instabilitás jelei Szaúd-Arábiában jóval nagyobb kockázatot jelentenek a globális olajpiac számára, mint a populista elnök hivatalban maradása Venezuelában.

Chávez politikai teljesítménye tanulságokkal szolgál minden olyan országban, ahol a jobboldal maga mögött tudja a kiváltságaihoz ragaszkodó, vagyonos középosztályokat, folyton-folyvást kulturális fölényére hivatkozik, és választási csalást emleget, ha veszít. A mai Venezuela példa arra, hogy a globalizáció viszonyai között is van értelme jóléti rendszerváltást hirdetni és azt fokozatosan megvalósítani. A kulcsmozzanat pedig nem az olaj, hanem a felülről kezdeményezett reformok társadalmi bázisának megszervezése. Nem elég jól tenni a néppel, de meg is kell értetni vele, hogy az adott körülmények között mi az, amit valóban meg lehet tenni az életviszonyok javítása érdekében. Távolról sem lehetetlen a progresszív szociálpolitika kedvezményezettjeit mozgósítani az őket segítő kormányzat védelmében. Ezek a rétegek az átlagnál jóval passzívabbak a képviselői demokráciában, ahol a baloldali erők sokszor azzal igyekeznek legitimitást szerezni, hogy a jobboldalra próbálnak hasonlítani. Chávez azt mutatja, hogy nem ez az egyetlen út. Csak meg kell találni a hangot „a néppel”, és lehetővé tenni a részvételt a tanácskozássban és a döntésekben, akkor is, ha azt a vezetés jogát magának követelő elit emiatt morgolódik.

KÖVETKEZTETÉSEK

Magától értetődik, hogy az olaj vagy általában az energia- és nyersanyag-ellátás biztosítása nem kizárólagos forrása az amerikai intervenciónak külföldön. Ugyanakkor az olajmotívum megléte vagy nem léte nem perdöntő a tekintetben, hogy a beavatkozás helyesnek vagy helytelennek minősül. Mindenképpen elmondható, hogy az Egyesült Államok számára kellő érdekelttség fennállása esetén sohasem az a kérdés, hogy beavatkozzon-e, hanem csak az, hogy milyen eszközökkel. Valószínű, hogy mind az iraki, mind pedig a venezuelai eset egy tanulási folyamat részévé válik az Egyesült Államok számára is. Mindkét példa azt mutatja ugyanis, hogy az USA politikája távolról sem bizonyult annyira mindenhatónak, mint ahogy azt az egypólusú világrend teoretikusai néha állítani hajlamosak. Ennek következtében az Egyesült Államok is alkalmazkodni kényszerül majd az energiafelhasználás arányait és szerkezetét illetően.

JEGYZETEK

- ¹ Robert Freeman: Will The End of Oil Mean The End of America? *CommonDreams.org*, 2004. március 1.
- ² 1950-ben az USA olajfelhasználásának mindössze három százaléka származott importból. Ld. „It’s about oil”, www.greenpeace.org
- ³ Uo.
- ⁴ Horváth Gábor–Krajczár Gyula–Szalai Zoltán–Miklós Gábor: Az olaj feletti uralom most dől el, in. *Népszabadság*, 2003. január 18. 19. o.
- ⁵ Kevin Phillips: Bush Family Values: War, Wealth, Oil, *The Los Angeles Times*, 2004. február 8.
- ⁶ BCCI a Bank of Credit and Commerce International nevű arab pénzintézet rövidítése. A bankot 1972-ben alapította egy pakisztáni üzletember, a részvényesek között ismert szaúdi pénzemberek és politikusok találhatók. A bank részt vett a nicaraguai kontrák és az angolai UNITA titkos finanszírozásában is. Politikai indíttatású hitelpolitikája azonban felemésztette a bank tőkéjét, s emiatt 1992-ben csődbe ment (lásd Napoleoni 2003).
- ⁷ Ld. uo.
- ⁸ Horváth Gábor et. al. i.m. 20. o.
- ⁹ Jane Mayer: What Did the Vice-President Do for Halliburton? In. *New Yorker*, 2004. február 16–23.
- ¹⁰ Ld. „It’s about oil”, www.greenpeace.org
- ¹¹ Az Exxon Mobil hirdetéseiben a kiotói megállapodást a „fundamentally flawed” és a “fatally politicized” jelzős szerkezetekkel illették. Bush néhány hónappal később így jellemezte a megállapodást: „fatally flawed in fundamental ways”. Ld. uo.
- ¹² Anglia iraki politikájáról és az olaj megkülönböztetett szerepéről ld. bővebben Sluglett 1976.
- ¹³ Ld. James A. Paul: Great Power Conflict over Iraqi Oil: the World War I Era, *Global Policy Forum*, 2002 október.
- ¹⁴ Allen Dulles az Eisenhower-időkből (1953–1961) a CIA igazgatója volt. Testvére, John Foster Dulles – aki szakértőként jelen volt a versailles-i béketalálkozásokon – ez idő alatt külügyminiszter volt.
- ¹⁵ Ld. James A. Paul i. m.
- ¹⁶ Oil and the Iraq war of 2003, in. *Energy Economist*, 2003. április 30.
- ¹⁷ Qand A: Who Controls Iraqi Oil? *The New York Times*, 2003. augusztus 27.
- ¹⁸ James A. Paul: Iraq: the Struggle for Oil, <http://www.globalpolicy.org/security/oil/2002/08jim.htm>.
- A szerző a Global Policy Forum igazgatója.
- ¹⁹ Oil and the Iraq war of 2003, in. *Energy Economist*, 2003. április 30.
- ²⁰ Ld. uo.
- ²¹ Sitaram Yechury: America, oil and Afghanistan, in. *The Hindu Online*, 2001. október 13. Térképillesztéseket ld. <http://www.rememberjohn.com/maps.html>, valamint kimerítően bőséges információszolgáltatással együtt az Egyesült Államok Energiaügyi Minisztériumának honlapján: <http://www.eia.doe.gov/cabs/caspian.html>.
- ²² Horváth Gábor et. al. i. m. 19. o.
- ²³ Idézi Klare, Michael T.: Deciphering the Bush administration’s motives, in. Sifry and Cerf eds. 2003: 399.
- ²⁴ Michael Ignatieff: The Burden, in. *The New York Times Magazine*, January 5, 2003.
- ²⁵ Jeffrey D. Sachs mint fiatal közgazdasági tanácsadó, a sokkterápiák egyik apostola vált ismertté az 1980-as évek második felében. Latin-Amerikán kívül tevékenykedett például Jugoszláviában, Lengyelországban és Oroszországban is. Hosszú időn át a Harvard Egyetem professzora volt, ahol a

- fejlődésgazdaságtan vezető szaktekinélyévé vált, és az ENSZ főtítkárának gazdasági tanácsadójaként is tevékenykedett.
- ²⁶ Jeffrey Sachs: Az olajért száll harcba az Egyesült Államok, in: *Világgazdaság* 2003. február 13. 12. o.
- ²⁷ Ld. uo.
- ²⁸ Mo Mowlam 1997 és 2001 között volt kabinetminiszter (észak-ír ügyek, majd kancellária). A politika első vonalából betegsége miatt vonult vissza.
- ²⁹ Mowlam, Mo: The real goal is the seizure of Saudi oil, in: *The Guardian*, 2002. szeptember 5.
- ³⁰ Klare i. m. 2003.
- ³¹ Ugyanezt a szempontot hangsúlyozza Wirth (2003: 17), aki szerint „az USA, az iraki olaj nyílt vagy közvetett birtoklásával és akár orosz segítséggel csökkenthetné függését a riádai forrásoktól. Sőt más importőrökkel szövetségben részben kizárhatná olajszektorából az »idegen« termelőket és megtörhetné az OPEC-et. A tartós amerikai jelenlét Irakban tehát feltétele és eszköze az olajgeopolitika átalakításának.”
- ³² A munkálatokra megbízást kapott a Halliburton, amelynek korábban Dick Cheney volt a vezérigazgatója, valamint a Bechtel és a Fluor, amelyek szintén erős republikánus kötődéssel bírnak. Ld. Michael T. Klare: „It's The Oil, Stupid”, www.fpiif.org.
- ³³ Yahya Sadowski: No war for whose oil? In: *Le Monde diplomatique*, 2003. április.
- ³⁴ Árulkodó apróság, hogy 2003 márciusában, az invázió megindítása után az amerikai csapatok néhány nap alatt ellenőrzésük alá vonták az olajmezőket, finomítókat és vezetékeket, miközben például a térség régészeti kincseit őrző bagdadi múzeum kifosztását tétlenül nézték. Ld. Michael T. Klare: „It's The Oil, Stupid”, www.fpiif.org.
- ³⁵ Maurice Lemone–Ignacio Ramonet: Chavez elrablása és visszatérése, in: *Eszmélet* 55. 2002. ősz.
- ³⁶ Az Egyesült Államokban a későbbiekben is terjesztettek olyan álhíreket, miszerint Venezuela kubai, kolumbiai és közel-keleti terroristákat segítene. Ld. Gregory Wilpert: U.S. News and World Report Spreads Disinformation about Chavez Government Support for Terrorism, 2003. október 2. www.venezuelanalysis.com.
- ³⁷ Figyelemre méltó körülmény, hogy Chávez elsősorban a baloldali Lula elnök által vezetett Brazíliától kapott olajszállítmányoknak köszönhette túlélését.
- ³⁸ A recessziót jellemzi, hogy rövid idő alatt mintegy félmillió munkahely szűnt meg, és a munkanélküliségi ráta 18 százalékra emelkedett.
- ³⁹ Ld. John McDonnell: Hands off Venezuela, *Morning Star* 2004. március 26.
- ⁴⁰ Francisco Jose Moreno: In Venezuelan Referendum, U.S. May Root for Chavez, *Pacific News Service*, 2004. augusztus 12. www.newsmax.com.
- ⁴¹ Ld. Elekes Éva: Chávezzel vagy nélküle? *Népszava* 2004. aug. 14. 19. o.

IRODALOM

- Chomsky, Noam (2003) *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*, London: Penguin Books.
- Cook, Robin (2003) *The Point of Departure*, New York: Simon and Schuster.
- Daalder, Ivo H. and James M. Lindsay (2003) *America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy*, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Huntington, Samuel P. (2002) *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Napoleoni, Loretta (2003) *Modern Jihad. Tracing the Dollars behind the Terror*

- Network*. London.
- Nye Jr., Joseph S. (2002) *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, New York: Oxford University Press.
- Patkó András–Várnai Iván (1975) *Energiaválság*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Sifry, Micah L. and Christopher Cerf eds. (2003) *The Iraq War Reader: History, Documents, Opinions*, New York: Touchstone.
- Sluglett, Peter (1976) *Britain in Iraq: 1914–1932*, London: Ithaca Press.
- Spero, Joan Edelman (1990) *The Politics of International Economic Relations*, London: Unwin Hyman.